

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.32>

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ, МЕДІАЦІЯ, МИРОВА УГОДА, ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ В ТРЕТЕЙСЬКОМУ СУДІ ЯК ЗАХОДИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Мележик Ю.,

здобувач ступеня доктор філософії

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0005-2490-9715

Мележик Ю. Врегулювання спору за участю судді, медіація, мирова угода, врегулювання спору в третейському суді як заходи альтернативного вирішення спорів.

В статті зазначається, що відповідно до пілотних рішень Європейського суду з прав людини Україна має розвивати інститут примирення сторін. Інноваційним правовим інститутом, який було запроваджено в систему цивільного процесуального права України, став інститут врегулювання спору за участю судді. В 2021 році було прийнято Закон України «Про медіацію», який визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Вплив на цей Закон здійснила Директива про медіацію від 21 травня 2008 р.

Виділяються спільні та відмінні риси таких заходів альтернативного вирішення спорів, як врегулювання спору за участю судді, медіація, мирова угода, врегулювання спору в третейському суді.

Спільними рисами є такі: мета – мирне врегулювання спору; підстава – згода сторін; звернення особи до суду не є перепорою для застосування будь-якого з засобів мирного врегулювання спору; на початку застосування процедури мирного врегулювання спору особа, яка її проводить, зобов'язана роз'яснити сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору, права та обов'язки сторін; учасники, а також суб'єкти, що забезпечують проведення врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, третейського суду, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію; засоби мирного врегулювання спорів не застосовуються, якщо вони можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками врегулювання спору; вразі, якщо «у справу вступила» третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору – заборонено проводити врегулювання спору за допомогою цих засобів; сторона спору має право припинити застосування мирного засобу врегулювання спору; застосування засобів мирного врегулювання спору не може порушувати права та інтереси інших осіб, інтереси держави чи суспільні інтереси.

Виділено відмінні риси врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, врегулювання спору в третейському суді.

Акцентовано увагу, що на відміну від врегулювання спору за участю судді, законодавством України встановлюються обмеження щодо підвідомчості справ третейським судам (ст. 6 Закону України «Про третейські суди»), а також можуть передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів) (ч. 2 п. 1 ст. 3 Закону України «Про медіацію»).

Ключові слова: спір, мирне врегулювання спору, інститут примирення сторін, врегулювання спору за участю судді, медіація, мирова угода, врегулювання спору в третейському суді.

Melezhik Y. Dispute resolution with the participation of a judge, mediation, amicable agreement, dispute resolution in an arbitration court as measures of alternative dispute resolution.

The article notes that in accordance with the pilot decisions of the European Court of Human Rights, Ukraine should develop the institution of reconciliation of the parties. An innovative legal institution that was introduced into the system of civil procedural law of Ukraine was the institution of dispute resolution with the participation of a judge. In 2021, the Law of Ukraine "On Mediation" was adopted, which defined the legal principles and procedure for conducting mediation as an out-of-court procedure for resolving a conflict (dispute), the principles of mediation, the status of a mediator, requirements for his training and other issues related to this procedure. This Law was influenced by the Mediation Directive of May 21, 2008.

Common and distinctive features of such alternative dispute resolution measures as dispute resolution with the participation of a judge, mediation, amicable agreement, dispute resolution in an arbitration court are highlighted.

The common features are as follows: the goal is amicable settlement of the dispute; the basis is the consent of the parties; a person's appeal to the court is not an obstacle to the application of any of the means of amicable settlement of the dispute; at the beginning of the application of the procedure for amicable settlement of the dispute, the person conducting it is obliged to explain to the parties the goal, the procedure for conducting the dispute resolution, the rights and obligations of the parties; participants, as well as entities ensuring the conduct of the dispute resolution with the participation of a judge, mediation, amicable agreement, arbitration court, do not have the right to disclose confidential information; means of amicable settlement of disputes are not applied if they may affect the rights and legitimate interests of third parties who are not participants in the dispute resolution; if a third party "joins the case" and makes independent claims regarding the subject of the dispute – it is prohibited to settle the dispute using these means; the party to the dispute has the right to terminate the application of a peaceful means of dispute settlement; the application of means of peaceful dispute settlement cannot violate the rights and interests of other persons, the interests of the state or public interests.

The distinctive features of dispute settlement with the participation of a judge, mediation, amicable agreement, and dispute settlement in an arbitration court are highlighted.

It is emphasized that, unlike dispute settlement with the participation of a judge, the legislation of Ukraine establishes restrictions on the jurisdiction of cases to arbitration courts (Article 6 of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts"), and may also provide for the peculiarities of mediation in certain categories of conflicts (disputes) (Part 2, Clause 1, Article 3 of the Law of Ukraine "On Mediation").

Key words: dispute, peaceful settlement of the dispute, institution of reconciliation of the parties, settlement of the dispute with the participation of a judge, mediation, peace agreement, settlement of the dispute in an arbitration court.

Постановка проблеми. В Рекомендації № R (86)12 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 16 вересня 1986 р. стосовно заходів із недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суди пропонується державам учасникам Ради Європи сприяти примиренню сторін позасудовою системою, або до чи під час судового розгляду [1]. В Україні навантаження на суди все більше і більше зростає. Європейський суд з прав людини в пілотних рішеннях проти України («Юрій Миколайович Іванов проти України» [2], «Олександр Волков проти України» [3] та ін.), констатуючи наявність порушень норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з надмірною тривалістю розгляду справ в національних судах та у зв'язку з відсутністю ефективних національних засобів юридичного захисту щодо таких порушень, зазначав, що «держава-відповідач у разі потреби повинна забезпечити для потенційних заявників ефективний засіб правового захисту» та що «...швидкий та ефективний засіб захисту дав би можливість відновити їхні права на національному рівні відповідно до принципу субсидіарності конвенційної системи» [2].

Інноваційним правовим інститутом, який було запроваджено в систему цивільного процесуального права України, став інститут врегулювання спору за участю судді. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. [4] його було запроваджено. Згодом, в 2021 році Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про медіацію». В ньому було визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою.

Подальший розвиток врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, врегулювання спору в третейському суді вимагає виявлення їх спільних і відмінних рис оскільки як вірно зазначає вчена Т. Степанова в доктрині та на практиці їх не поодинокототожують [5]. Таке ототожнення тягне такі наслідки, як не ефективне вдосконалення законодавства України та не ефективна практика їх застосування, недоліки при навчанні суб'єктів, що здійснюють врегулювання спору за допомогою вище зазначених засобів.

Стан наукової розробки. В науці цивільного процесуального права питання розмежування понять «медіація», «врегулювання спору за участю судді», «мирова угода» підіймалось в працях І. Бутирської, Є. Левицького, О. Можайкіної, Н. Петренко, Т. Степанової та ін. вчених. Водночас, науковці проводили дослідження з виявлення ознак або лише медіації, або лише врегулювання спору за участю судді, або лише мирової угоди, або тільки врегулювання спору в третейському суді. При спробі порівняти, наприклад, медіацію та врегулювання спору за участі судді, як за-

значає Т. Степанова «вони робили спроби розмежування (або змішування/ ототожнення) понять «медіація» та «урегулювання спору за участю судді» [5]. Вчена Т. Степанова в науковій статті виклала свій авторський підхід щодо розмежування таких заходів альтернативного вирішення спорів, як медіація, досудове урегулювання спорів та урегулювання спорів за участю судді, але за шістьма ознаками: за джерелами регулювання; за суб'єктами (учасниками врегулювання спору); за процедурою; за оформленням; за строками проведення; за наслідками [5]. Комплексних досліджень з виявлення спільних ознак і врегулювання спору за участю судді, і медіації, і мирової угоди, і врегулювання спору в третейському суді, а також з виявлення їх відмінних рис – вченими не проводилось.

Мета статті – виявити спільні та відмінні риси врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, врегулювання спору в третейському суді.

Виклад основного матеріалу. Відносно новим інститутом процесуального права є урегулювання спору за участю судді. Його було впроваджено в процесуальні кодекси України в грудні 2017 р. (глава 4 Цивільного процесуального кодексу України [6], глава 4 Господарського процесуального кодексу України [7], глава 4 Кодексу адміністративного судочинства України [8]). В Цивільному процесуальному кодексі України та Господарському процесуальному кодексі України є глава 5, присвячені мировій угоді. Правові засади та порядок проведення медіації – позасудової добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів, було визначено в Законі України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. [10]. Порядок утворення та діяльності третейських судів в Україні регулюється Законом України «Про третейські суди» [9].

Врегулювання спору за участю судді, медіація, мирова угода, врегулювання спору в третейському суді мають як спільні, так і відмінні риси.

Так, метою врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, третейського суду є мирне врегулювання спору. Підставою для їх застосування є згода сторін. Якщо одна зі сторін спору подала позов до суду, то у підготовчому засіданні судом з'ясовується чи бажають сторони застосувати будь-який з засобів мирного врегулювання спору (мирова угода, медіація, позасудове врегулювання спору за участю судді, передача справи на розгляд третейського судді). Тобто, звернення особи до суду не є перепорою для застосування будь-якого з вище зазначених засобів мирного врегулювання спору.

На початку застосування процедури мирного врегулювання спору особа, яка її проводить, зобов'язана роз'яснити сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору, права та обов'язки сторін. Учасники, а також суб'єкти, що забезпечують проведення врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, третейського суду, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію. Всі вище зазначені засоби мирного врегулювання спорів не застосовуються, якщо вони можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками чи-то врегулювання спору за участю судді, чи медіації, чи мирової угоди, або врегулювання спору в третейському суді. Так само і вразі, якщо «у справу вступила» третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору – заборонено проводити врегулювання спору за допомогою цих засобів. Сторона спору має право припинити застосування мирного засобу врегулювання спору. Застосування засобів мирного врегулювання спору не може порушувати права та інтереси інших осіб, інтереси держави чи суспільні інтереси.

На відміну від медіації, яка покликана запобігти виникненню або врегулювати спір шляхом переговорів, мирова угода, позасудове врегулювання спору за участю судді, передача справи на розгляд третейського судді застосовуються, коли спір між сторонами вже виник. Проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється до початку розгляду справи по суті, укладення мирової угоди – до ухвалення судового рішення, третейського суду – до прийняття компетентним судом рішення у спорі, а медіація – і до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, і під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, і під час виконання рішення суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу.

На відміну від врегулювання спору за участю судді, законодавством України встановлюються обмеження щодо підвідомчості справ третейським судам (ст. 6 Закону України «Про третейські суди») [9], а також можуть передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів) (ч. 2 п. 1 ст. 3 Закону України «Про медіацію») [10].

Суб'єктом, що здійснює врегулювання спору за участю судді може бути лише суддя. Натомість суддя не може забезпечувати ні проведення медіації – лише юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що надає послуги з медіації та веде реєстр медіаторів, ні врегулювання

спору в третейському суді – третейський суд є недержавним незалежним органом, який утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб, мирову угоду сторони можуть укласти самостійно.

Учасниками процедури врегулювання спору за участю судді є сторони, представники сторін, суддя, перекладач. Коло ж учасників третейського розгляду ширше – сторони, їх представники, можуть бути треті особи, а медіації ще ширше – медіатор (медіатори), сторони медіації, їхні представники, законні представники, захисники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації.

На відміну від врегулювання спору за участю судді, яке здійснюється до початку розгляду справи по суті, мирову угоду сторони можуть укласти на будь-якій стадії судового процесу, медіація, як вже зазначалося вище, може застосовуватись і до звернення до суду чи третейського суду, і під час судового чи третейського провадження, і під час виконання рішення суду, третейського суду.

Сторони медіації та мирової угоди на відміну від врегулювання спору за участю судді та третейського розгляду можуть вийти за межі предмета конфлікту (спору).

Формою проведення врегулювання спору за участю судді є спільні та/або закриті наради. В спільних нарадах має право брати участь таке коло суб'єктів: всі сторони, представники сторін, судді, в закритих – суддя та одна зі сторін. Ініціатором закритої наради може бути лише суддя. Натомість в медіації за взаємною згодою сторони можуть залучати інших учасників, які можуть надавати консультації та рекомендації сторонам. Гласність третейського розгляду передбачає, що лише якщо проти відкритого розгляду справи третейським судом висунуто хоча б однією стороною заперечення і виключно з мотивів додержання та збереження комерційної або банківської таємниці чи забезпечення конфіденційності інформації – справа розглядається у закритому засіданні.

Вразі недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за участю судді повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається, а за участі медіатора – допускається, рішення третейського суду виконуються зобов'язаною стороною добровільно.

Мирова угода на відміну від угоди за результатами медіації має бути затверджена судом або третейським судом.

Врегулювання спору за участю судді припиняється у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження. Також таке припинення здійснюється вразі звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем. Про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала.

Медіація припиняється укладенням сторонами медіації угоди за результатами медіації; із закінченням строку проведення медіації та/або дії договору про проведення медіації; у разі відмови хоча б однієї із сторін медіації або медіатора (медіаторів) від участі в медіації; у разі визнання сторони медіації або медіатора (медіаторів) недієздатною особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена; у разі смерті фізичної особи, яка є стороною медіації, або ліквідації юридичної особи, яка є стороною медіації; в інших випадках відповідно до договору про проведення медіації та правил проведення медіації (ст. 17 Закону України «Про медіацію») [10].

Третейський розгляд припиняється, якщо спір не підлягає вирішенню в третейських судах України; є рішення компетентного суду між тими ж сторонами, з того ж предмета і з тих самих підстав; позивач відмовився від позову; сторони уклали угоду про припинення третейського розгляду; підприємство, установу чи організацію, які є стороною третейського розгляду, ліквідовано; третейський суд є некомпетентним щодо переданого на його розгляд спору; у разі смерті фізичної особи, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва (ст. 53 Закону України «Про третейські суди») [9]. Третейський суд постановляє ухвалу про припинення третейського розгляду.

На відміну від третейського розгляду, коли розгляд справи не обмежений будь-якими строками, якщо інше не встановлено регламентом третейського суду або третейською угодою, та на відміну від медіації, строк проведення якої встановлюється договором про проведення медіації, врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення, і цей строк продовженню не підлягає.

Виконання і мирової угоди, укладеної в результаті врегулювання спору за участю судді, і мирової угоди, укладеної самостійно сторонами і затвердженої ухвалою суду, здійснюється особами, які її уклали, в порядку та в строки, передбачені цією угодою, а ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом. В разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень. Угода за результатами медіації виконується сторонами добровільно, а в разі невиконання чи неналежного її виконання сторона може зверну-

тися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в установленому законом порядку. Рішення третейського суду виконуються зобов'язаною стороною добровільно, в порядку та строки, що встановлені в рішенні, а вразі його не виконання добровільно – підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Висновки.

1. Спільними рисами врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, врегулювання спору в третейському суді є такі: мета – мирне врегулювання спору; підстава – згода сторін; звернення особи до суду не є перешкодою для застосування будь-якого з засобів мирного врегулювання спору; на початку застосування процедури мирного врегулювання спору особа, яка її проводить, зобов'язана роз'яснити сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору, права та обов'язки сторін; учасники, а також суб'єкти, що забезпечують проведення врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, третейського суду, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію; засоби мирного врегулювання спорів не застосовуються, якщо вони можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками врегулювання спору; вразі, якщо «у справу вступила» третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору – заборонено проводити врегулювання спору за допомогою цих засобів; сторона спору має право припинити застосування мирного засобу врегулювання спору; застосування засобів мирного врегулювання спору не може порушувати права та інтереси інших осіб, інтереси держави чи суспільні інтереси.

2. Виділено відмінні риси врегулювання спору за участю судді, медіації, мирової угоди, врегулювання спору в третейському суді за такими критеріями: джерела; час застосування; наявність або відсутність спору; етап спору; наявність або відсутність обмежень щодо підвідомчості справ; наявність чи відсутність особливостей врегулювання спору в окремих конфліктах; суб'єкт, який здійснює врегулювання спору; коло учасників; стадія судового процесу, на якій застосовується; учасники врегулювання спору; форма проведення врегулювання спору; процедура; допустимість чи не допустимість повторного проведення врегулювання спору за допомогою мирного засобу врегулювання спору; імперативність вимоги щодо затвердження результатів домовленості сторін судом; документ, за допомогою якого здійснюється оформлення; документ, яким припиняється застосування засобу врегулювання спору; наявність чи відсутність обмежувальних строків застосування; наслідки застосування засобу врегулювання спору; примусовість виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень, без звернення до суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рекомендації № R (86)12 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 16 вересня 1986 р. щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/06.pdf>.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
5. Степанова Т. Щодо розмежування понять «медіація», «досудове урегулювання спору» та «урегулювання спору за участю судді». Південноукраїнський правничий часопис. 2018. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/8.pdf#
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
7. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
9. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>.
10. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.